

ნიკოლოზ სილაგაძე

ქართველი ხალხის ეთნოგენეზის საკითხისათვის

ქართველი ხალხის ეთნოგენეზის პრობლემა საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთ ურთულეს საკითხს წარმოადგენს. მის კვლევას საკმაოდ დიდი ხნის ისტორია აქვს. მიუხედავად ამისა იგი დღემდე შემდგომ შესწავლას საჭიროებს. კერძოდ, დასაზუსტებელია, თუ რომელი არქეოლოგიური კულტურის, ან არქეოლოგიური კულტურების გავრცელების არეალში მდებარეობდა ქართველურ ენებზე მოსაუბრე ხალხების წინარესამშობლო; რა მიმართებაშია ქართველური ენები სხვა ენებთან და ენობრივ ოჯახებთან. შემდგომ შესწავლას მოითხოვს, ასევე, ძველადმოსავლურ და ანტიკურ წყაროებში ფიქსირებული ეთნიკური ჯგუფების (ქაშქების, მუშქების, სასპერების და ა.შ.) ეთნიკური ისტორიის საკითხები. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ XX საუკუნის მეორე ნახევარში ეთნოგენეტიკური კვლევები მეთოდოლოგიურად და თემატურად მნიშვნელოვნად გამრავალფეროვნდა. თუკი მანამდე მკვლევარები ძველი პერიოდის ეთნოგენეზის საკითხებზე მსჯელობისას შედარებითი ენათმეცნიერების მონაცემების საფუძველზე ცალკეული ისტორიული რეალობების (მაგალითად „პროტონდოევროპულის“, „პროტოკელტურის“ და ა.შ.) პოსტულირებით და მათი შესატყვისი არქეოლოგიური არტეფაქტების, ფიზიკური ანთროპოლოგიის მონაცემებისა და რიგ შემთხვევებში ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ცნობე-

ბის ძიებით კმაყოფილდებოდნენ, სადღეისოდ, მეტ ყურადღებას ამ თეორიული სისტემების ისტორიულ ინტერპრეტაციას უთმობენ.¹ კერძოდ, ენათმეცნიერებაში ფართოდ განიხილება საკითხი თუ რა ისტორიული რეალობა უნდა დავინახოთ „პროტოენის“ ლინგვისტური სქემის ქვეშ; იზრდება დიალექტოლოგიისა და სოციოლინგვისტიკის მნიშვნელობა; არქეოლოგიაში, ძირითადად ნეოარქეოლოგებისა და პროცესუალისტების ძალისხმევით, გაიზარდა სკეფსისი მიგრაციული კონცეფციების მიმართ; ისტორიკოსები და ეთნოლოგები სულ უფრო ნაკლებად ენდობიან ანტიკური ავტორების ეთნიკურ კონსტრუქციებს; ფიზიკურ ანთროპოლოგიაში კი შესამჩნევი ხდება მოლეკულური ბიოლოგიის პრიორიტეტი. აქვე ისიც უნდა ვთქვათ, რომ ბოლო ხანებში გადაისინჯა ბევრი ძველებური კვლევის მეთოდი და კონცეფცია. მაგალითად, მკაცრი კრიტიკის ობიექტი გახდა გლოტოქრონოლოგიური მეთოდი; გაიზარდა ე.წ. ნოსტრატული თეორიის მომხრეების რიცხვი; გადაისინჯა „პროტოინდოევროპელების“ წინარესამშობლოზე, გავრცელების გზებსა და საშუალებებზე ძველი კონცეფციები. ყოველივე ეს გვაიძულებს ქართველი ხალხის ეთნოგენეზის პრობლემასაც ოდნავ ახალი აქცენტებით შევხედოთ. ვფიქრობთ, თანამედროვე ეტაპზე საჭიროა მისი კვლევა ორ ნაწილად გაეყოთ: 1) პირველ შემთხვევაში ქართველური ენების გავრცელების თავდაპირველი არეალის გეოგრაფიული და ქრონოლოგიური კოორდინატები უნდა განვსაზღვროთ; 2) მეორე შემთხვევაში – კი ევროპული „ეთნოგენეზოლოგიის“ თანამედროვე მიღწევების ფონზე ქართველთა ეთნიკური ისტორია უნდა განვაზოგადოთ. მაგალითად, ამ მხრივ, ვფიქრობთ მნიშვნელოვანია განვსაზღვროთ, თუ რა

---

¹ ეთნოგენეტიკური კვლევებისთვის დამახასიათებელი სქემატიზმის აღმოფხვრის აუცილებლობას ბევრი მკვლევარი XX საუკუნის I ნახევარშივე გრძნობდა. თუმცა, ამ მხრივ პრობლემების დაძლევაზე ზრუნვას ტენდენციის სახე მხოლოდ XX საუკუნის II ნახევარში მიეცა.

ისტორიული რეალობა იმალება „პროტოქართველური“ ენის ლინგვისტური ცნების ქვეშ;² რამდენად ემთხვევა კავკასიისა და მცირე აზიის შესახებ ძველადმოსავლური და ანტიკური ხანის ავტორების შეხედულებები აქაურ რეალურ ეთნიკურ სინამდვილეს; როგორ უნდა განვმარტოთ ისეთი ცნებები, როგორიცაა ქართველური ტომი, ხურიული ტომი და ა.შ. თუმცა, წინამდებარე სტატიაში საუბარი მხოლოდ ქართველური ენების თავდაპირველი გავრცელების არეალის პრობლემაზე გვექნება. ვფიქრობთ, კვლევის თანამედროვე ტენდენციების გათვალისწინება ამ მხრივ საინტერესო დასკვნის გაკეთების საშუალებას მოგვცემს.

* * *

„პროტოქართველურის“ თავდაპირველი გავრცელების არეალზე მსჯელობა მისი სავარაუდო გეოგრაფიული და ქრონოლოგიური კოორდინატების განსაზღვრით უნდა დავიწყოთ. თუკი ამ მხრივ ისტორიოგრიოგრაფიაში გამოთქმულ მოსაზრებებს შევაჯერებთ, დავინახავთ, რომ ქართველური ენების სავარაუდო წინარესამშობლოდ, სხვადასხვა თეორიების მიხედვით, მცირე აზია, ჩრდილოეთ შუამდინარეთი, სამხრეთ ან ჩრდილოეთ კავკასია მოიაზრება. ისტორიული, ლინგვისტური, არქეოლოგიური და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მონაცემები ამ ჰიპოთეტური ზონის კიდევ უფრო გაფართოების საშუალებას არ იძლევა. ეს დასკვნა, ერთი შეხედვით მისი არც თუ მრავლისმეტყველი ხასიათის მიუხედავად, ქართველი ხალხის ეთნოგენეზის პრობლემის მკვლევარებს ერთობ კომფორტულ გარემოს უქმნის. კერძოდ, იგი მათ ორი მეტად არასასიამოვნო თემის განხილვის აუცილებლობისგან

---

² ვერ ვიტყვით, რომ ეს საკითხი აქამდე არავის უკვლევია. მაგალითად გამოდგება ნაშრომები, რომლებიც „პროტოქართველთა“ თვითსახელს, მუსიკალურ ფუძე ენასა და რელიგიას ეხება. თუმცა საკითხი ასე კომპლექსურად არავის დაუსვამს.

ათავისუფლებს: 1) წარმოადგენდა თუ არა ქართველთა პირველსაცხოვრისი მეტ-ნაკლებად ლოკალურ ტერიტორიას; 2) საჭირო არის თუ არა „ლინგვისტური პალეონტოლოგიის“ მონაცემების გათვალისწინება. საქმე ისაა, რომ თანამედროვე ინდოევროპეისტიკაში ორივე ეს პრობლემა ფართოდ განიხილება, რაც „პროტოინდოევროპელების“ წინარესამშობლოს საკითხის მკვლევარებს ბევრ უხერხულობას უქმნის.³ მათი წყალობით, ზოგჯერ, კვლევის ამ ობიექტის (ანუ ინდოევროპელების წინარესამშობლოს პრობლემის) აქტუალობაც კი ეჭვქვეშ დგება.

1) ქართველთა ეთნოგენეზის საკითხის კვლევისას ზემოთ ნახსენები პირველი პრობლემა (ანუ წარმოადგენდა თუ არა ქართველთა პირველსაცხოვრისი მეტ-ნაკლებად ლოკალურ ტერიტორიას) განხილვის ობიექტი ვერ იქნება. გამომდინარე იქიდან, რომ გეოგრაფიული არეალი, სადაც ქართველური ენების გენეზისი შეიძლებოდა მომხდარიყო ძალზე ვიწროა. ეს ტერიტორია კი უამრავი სხვა ენობრივი ოჯახის წარმომადგენლებისთვისაც (მაგალითად, „პროტოხეთებისთვის“, ხურიტებისთვის, ნახო-დაღესტნელებისთვის, აფხაზ-ადიღეელებისთვის, სემიტებისთვის, ინდოევროპელთა მინიმუმ ორი ჯგუფისთვის) წარმოადგენდა წინარე, თუ ისტორიული სამშობლოს;

2) „ლინგვისტური პალეონტოლოგიის“ შემთხვევაში კი მნიშვნელოვანია, რომ ზემოთ შემოსაზღვრული ტერიტორია ერთი გეოგრაფიული სარტყელის საზღვრებს არ სცილდება. არც აქაური ისტორიულ-კულტურული გარემოს რეკონსტრუქცია წარმოადგენს დიდად სადისკუსიო ობიექტს.

აქვე ისიც უნდა ვთქვათ, რომ ქართველური ენების ძირეულ და აფიქსურ მორფემებში რეგულარული ფონემური

³ საკითხის შესახებ იხ. C. Renfrew. Archaeology and language. The Puzzle of Indo-European Origins. 1987; J. P. Demoule. Realite des Indo-Europeens: Les Diverses Apories du Modele Arborescent. vol. 208. Paris. 1991. გვ. 169-202.

შესატყვისობების არსებობა ეჭვს არ იწვევს. ეს კი თავისთავად ნიშნავს, რომ დღის წესრიგში ვერ დადგება საკითხი ქართველური ენობრივი ოჯახის სახით ენათა გენეტიკურ, თუ არეალურ ერთობასთან გვაქვს საქმე. მაშინ, როცა ინდოევროპულ და განსაკუთრებით იბერიულ-კავკასიურ ენათმეცნიერებაში ეს პრობლემა ძალზე მწვავედ დგას. ასე რომ ქართველური ენების თავდაპირველი გავრცელების არეალზე მსჯელობისას არც მისი სავარაუდო ადგილსამყოფელი, არც საკითხის არსი და აქტუალობა ეჭვს არ იწვევს.

სამწუხაროდ, იგივეს ვერ ვიტყვით ქართველური ენების ასაკის შესახებ. ამ მხრივ ისტორიოგრაფიაში მინიმუმ სამი მოსაზრება მაინც ფიგურირებს. მათ მიხედვით ქართველური ენები ჩამოყალიბდა და მათი დიფერენცირება მოხდა: 1) ძვ. წ. I; 2) ძვ. წ. III; 3) ძვ. წ. V-IV ათასწლეულებში.⁴ ხსენებულ საკითხზე მსჯელობისას აზრთა სხვადასხვაობა ერთობ გამაღიზიანებელია, მაგრამ სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ მსგავსი პრობლემა მხოლოდ ქართველური ენების გენეზისის კვლევისას არ წარმოიქმნება. საქმე ისაა, რომ გლოტოქრონოლოგიური მეთოდი, რომლის საფუძველზეც მსგავსი მოსაზრებების არგუმენტირება წარმოებს ცალსახა დასკვნების გაკეთების საშუალებას იწვიათად იძლევა. ამიტომ, სადღეისოდ იგი ძალზე ცუდი პრესით სარგებლობს. ისტორიოგრაფიაში მისი მეთოდოლოგიური ჩანაცვლების მცდელობასაც ჰქონდა ადგილი,⁵ მაგრამ გაგვიჭირდება ვთქვათ, რომ „პროტონების“ ასაკის კვლევა ამით უფრო დამაჯერებელი გახდა. გამომდინარე აქედან ვფიქრობთ, რომ მსგავს საკითხებზე მსჯელობისას გლოტოქრონოლოგიური, თუ ფი-

⁴ დ. ლოსაბერიძე. ქართველურ ენებზე მოქმედი უცხო ენობრივი გარემოს საკითხისათვის. ქართველურ ენათა დაშლის დროის საკითხისათვის. თბ. 1992; ტ. ფუტკარაძე. ქართველები. ნაწილი I – ქრისტიანობამდელი ეპოქა. თბ. 2005, გვ. 54-58.

⁵ R. Gray, Q. Atkinson. Language-tree Divergence Times Support the Anatolian Theory of Indo-European Origin. Nature. vol. 426. November. 2003, გვ. 435-438.

ლოგენეტიკური მეთოდების საფუძველზე გაკეთებული დასკვნები გადამწყვეტი მნიშვნელობის ვერ იქნება. ასეთ შემთხვევაში სხვა ტიპის მონაცემების მოშველიებაა საჭირო. ქართველური ენების გენეზისის პრობლემის კვლევას ასეთ არგუმენტად ქართველური და „პროტონდოევროპული“ ენობრივი სისტემების სიახლოვე გამოდგება. „პროტონდოევროპულის“ არსებობას კი, მიუხედავად ამ მხრივ არსებული აზრთა სხვადასხვაობისა, სადღეისოდ, ძვ. წ. IV ათასწლეულზე გვიანდელ პერიოდში არავინ ვარაუდობს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ ქართველური ენების ასაკის შესახებ ზემოთ ხსენებულ მოსაზრებებს შორის ყველაზე უფრო მართებულად მისი ძვ. წ. V-IV ათასწლეულებამდე დაძველების ჰიპოთეზა გვესახება.

ქართველური ენების სავარაუდო ასაკისა და ფორმირების ადგილის დადგენის შემდეგ საჭიროა მის სხვა ენობრივ ოჯახებთან მიმართების საკითხსაც შევეხეთ. მის შესახებ მსჯელობა, ვფიქრობთ, ქართველურისა და მთის კავკასიური ენების (ნახურ-დაღესტნურისა და აფხაზურ-ადიღეურის) ურთიერთმიმართებაზე საუბრით უნდა დავიწყოთ. ამ მხრივ ისტორიოგრაფიაში კვლევის ორი მიმართულება ფიგურირებს. მკვლევართა ერთი ნაწილი, ივ. ჯავახიშვილისა და არნ. ჩიქობავას კვალდაკვალ, მათ გენეტიკურ ნათესაობას დადასტურებულ ფაქტად თვლის. მეორე ნაწილი კი – მათ შორის არსებული სიახლოვის სხვა მიზეზებით (მაგალითად არეალური კავშირებით) ახსნას ცდილობს. ამ დისკუსიაში ჩართვა ერთობ არასახარბიელოა, რადგან თითოეულ მხარეს თავისი საკმაოდ საინტერესო არგუმენტები აქვს. ჩვენი მხრივ, მხოლოდ შეგვიძლია აღვნიშნოთ, რომ იბერიულ-კავკასიური ენების გენეტიკური ნათესაობის კონცეფციის გაზიარების შემთხვევაში რამდენიმე შეკითხვა ჩნდება: 1) თუკი „პროტო-ქართველური“ მართლაც ძვ. წ. V-IV ათასწლეულებში არსებობდა, როდისდა არსებობდა „პროტოიბერიულ-კავკასიური“?; 2) თანამედროვე ლინგვისტიკაში ძალზე პოპულარულია ნა-

ხურ-დადესტნურისა და ხური-ურარტულის განსაკუთრებული სიახლოვის ჰიპოთეზა. იგივეს ვერ ვიტყვით „პროტოხეთურისა“ და აფხაზურ-ადიღურის შესახებ. თუმცა, ტრადიციულად, ერთმანეთთან ყველაზე ახლოს მდგომად სწორედ ეს ენობრივი სინამდვილეები განიხილება. არც ის უნდა დავივიწყოთ, რომ ბევრი იწერება ქართველურის ერთი მხრივ ინდოევროპულთან, მეორე მხრივ კი „ნოსტრატულთან“ სიახლოვის შესახებ. მაშინ, როცა მთის კავკასიურ ენებს ამ კონტექსტში არავინ ახსენებს. ეს გარემოებები კი „პროტო-იბერიულ-კავკასიურის“ არსს და ასაკს კიდევ უფრო ბუნდოვანს ხდის. ყოველივე ამის გამო, ვფიქრობთ, არ შევცდებით თუ ვიტყვით, რომ იბერიულ-კავკასიურ ენებს შორის გენეტიკური ნათესაობა რომც არსებულებოდა, მას იმდენად შორეულ წარსულში ჰქონდა ადგილი, რომ ქართველთა ეთნოგენეზზე საუბრისას იგი გადაამწყვეტი მნიშვნელობის ვერ იქნება. ვფიქრობთ, ამ კუთხით (ე.ი. ქართველთა ეთნოგენეზზე საუბრისას) გაცილებით მნიშვნელოვანია ქართველური და ინდოევროპული ენობრივი შეხვედრების განხილვა. მის იბერიულ-კავკასიურთან, ნოსტრატულთან, მედიტერანულთან და სხვა, სავარაუდოდ ასე შორეულ წარსულში არსებულ „ენობრივ რეალობებთან“, მიმართების საკითხს კი ყურადღება მხოლოდ შემდეგ უნდა მივაპყროთ.

ქართველურ-ინდოევროპული პარალელები დიდი ხანია შესწავლის ობიექტია. მას არაერთი ფუნდამენტური ნაშრომი მიუძღვნეს: გ. დეეტერსმა, თ. გამყრელიძემ, გ. მაჭავარიანმა, გ. მელიქიშვიმა, გ. კლიმოვმა, ვ. ივანოვმა, ი. დიაკონოვმა და სხვა ცნობილმა მეცნიერებმა. სადღეისოდ, დადგენილია, რომ: საერთო-ქართველური ენობრივი მოდელი უახლოეს სტრუქტურულ-ტიპოლოგიურ პარალელს საერთო-ინდოევროპულ ენობრივ სისტემასთან პოულობს – ფონემათა სიმრავლის დაყოფა საკუთრივ ხმოვანთა, საკუთრივ თანხმოვანთა და სონანტთა ქვეკლასებად ორივე მათგანის ფონოლოგიური სისტემისთვის

არის დამახასიათებელი. ორივე სისტემაში ტიპოლოგიურად იდენტურია სონანტთა კლასისა და საკუთრივ ხმოვანთა კლასის შემადგენლობა. სონანტურ ფონემათა მარცვლოვანი და უმარცვლო ალოფონების გადანაწილების მოდელებიც ქართულსა და ინდოევროპულში დიდ მსგავსებას ამჟღავნებს. ამასთან, მარცვლოვანი სონანტების განვითარება ქართველურში ინდოევროპულ დიალექტებში მათი განვითარების ანალოგიურ სურათს იძლევა. თვალში საცემია, აგრეთვე, ქართველურ-ინდოევროპული სტრუქტურული პარალელიზმი საკუთრივ თანხმოვანთა კლასში. კერძოდ, ხშულ ფონემათა სისტემაში.⁶ უნდა ითქვას ისიც, რომ საერთო-ინდოევროპული მორფონოლოგიური სისტემა ხმოვანთა აბლაუტური მონაცვლეობების მექანიზმით აშკარა ტიპოლოგიურ მსგავსებას ამჟღავნებს მონაცვლეობათა საერთო-ქართველური ენისათვის აღდგენილ მოდელებთან. ეს შესაძლებლობას იძლევა ვილაპარაკოთ ქართველურ-ინდოევროპულ მორფონოლოგიურ იზომორფიზმზე, რომლის საფუძველზეც ქართველური და ინდოევროპული საერთო სტრუქტურულ-ტიპოლოგიურ კლასს შეიძლება მივაკუთვნოთ.⁷ მსგავსი დასკვნების საფუძველზე ზოგიერთი მკვლევარი ამ ენებრივი სისტემების ერთ ოჯახში გაერთიანებას ცდილობს.⁸ ზოგიერთი – მათი საერთო წინაპრის არსებობასაც ვარაუდობს.⁹ მეცნიერთა უმეტესი ნაწილი კი ამ ენობრივი პარალელების წარმოშობის მიზეზად „პროტო-ქართული“ და „პროტოინდოევროპული“ ენების გავრცელების

⁶ თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შადური, ნ. შენგელაია. თეორიული ენათმეცნიერების კურსი. თბ. 2003, გვ. 546-547.

⁷ თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შადური, ნ. შენგელაია. თეორიული ენათმეცნიერების კურსი, გვ. 547-548.

⁸ ი. მელიქიშვილი. ენათა კონტაქტების თეორია და ქართველურ-ინდოევროპული გენეტიკური ნათესაობის საკითხი. ქართველი ხალხის ეთნოგენეზი. თბ. 2002, გვ. 40.

⁹ И. М. Дьяконов. О прародине носителей индоевропейских диалектов. Вестник древней истории. 3. М. 1982, гв. 20.

არეალის სიახლოვეს მიიჩნევს.¹⁰ ალბათ, აქვე უნდა ითქვას, რომ ისტორიოგრაფიაში დისკუსიის ობიექტია ქართველურს ურთიერთობა რომელიმე ძველ ინდოევროპულ დიალექტთან ჰქონდა თუ თავად „პროტონდოევროპულ“ ენასთან. მაგალითად, გ. მელიქიშვილი უფრო პირველი მოსაზრების მომხრე ჩანს, თ. გამყრელიძე და ვ. ივანოვი კი – მეორესი.¹¹ ქართულ ისტორიოგრაფიაში იმის დამტკიცების მცდელობასაც კი აქვს ადგილი, რომ ქართულ–ინდოევროპული კავშირები ქართულ–ზანურ და არა „პროტოქართველურ“ დონეზე ხორციელდებოდა.¹²

ისტორიოგრაფიაში ქართველურ-ინდოევროპული ენობრივი კავშირების ფორმირების ისტორიული მიზეზების შესახებ საერთო აზრი არ არსებობს. ამ საკითხზე მსჯელობა, ვფიქრობთ, ქართველთა პირველსაცხოვრისის პრობლემის შესახებ გამოთქმული მოსაზრებების კონტექსტში უნდა განვაზოგადოთ. თ. გამყრელიძე და ვ. ივანოვი წიგნში „ინდოევროპული ენა და ინდოევროპელები“, ვარაუდობენ, რომ ისინი ძვ. წ. V-IV ათასწლეულში მცირე აზიის აღმოსავლეთ ნაწილში უნდა წარმოქმნილიყვნენ, სადაც, მათი აზრით, ინდოევროპელების პირველსაცხოვრისი მდებარეობდა („პროტოქართველურის“ თავდაპირველი გავრცელების არეალად გამყრელიძე და ივანოვი მცირე კავკასიონს თვლიან).¹³ გ. მაჭავარიანი ქართველურ-ინდოევროპული კონტაქტების ზონად მტკვარ-არაქსის კულტურას მიიჩნევს, რომელსაც იგი ძვ. წ. IV-III ათასწლეულში ორივე ზემოთხსენებული ლინგვისტური ჯგუფის წარ-

¹⁰ ქართველური და ინდოევროპული ენობრივი პარალელების შემთხვევითი ფაქტორებით ახსნის შესაძლებლობა თანამედროვე ეტაპზე გამორიცხულად უნდა ჩავთვალოთ.

¹¹ თუმცა კი ისინი ამ საკითხს პირდაპირ არ აყენებენ.

¹² P. V. Гордезиани. Кавказ и проблемы древнейших среднеземноморских языковых и культурных взаимоотношений. Тб. 1975, გვ. 12.

¹³ T. V. Гамкрелидзе, В. В. Иванов. Индоевропейский язык и Индоевропейцы. Тб. 1984, გვ. 881.

მომადგენლების ადგილსამყოფელად აღიქვამს.¹⁴ განსხვავებული აზრის ჩანს გ. მელიქიშვილი. იგი მტკვარ-არაქსის კულტურას ინდოევროპელების კუთვნილებად თვლის, რომლის მოსახლეობამაც, მოგვიანებით, სამხრეთიდან მოსული ქართული ტომებისთვის სუბსტრატის როლი შეასრულა.¹⁵ გ. კლიმოს კონტაქტების ეს ზონა კავკასიონის მთავარი ქედის რაიონში გადააქვს.¹⁶ დაახლოებით ასევე იქცევა ი. დიაკონოვიც. იგი ქართველური ენების გავრცელების თავდაპირველ არეალად და მაშასადამე, ქართულ-ინდოევროპული ენობრივი კონტაქტების ზონადაც, მაიკოპის კულტურას მიიჩნევს.¹⁷ აქვე უნდა ითქვას, რომ ქართველი ხალხის თავდაპირველი გავრცელების არეალის შესახებ ისტორიოგრაფიაში ფიგურირებს ჰიპოთეზები, რომლებიც ქართულ-ინდოევროპული ენობრივი შეხვედრების ფაქტს ნაკლებად ითვალისწინებს, რაც, ალბათ, მათ ნაკლად უნდა ჩავუთვალოთ. ასეთი მოსაზრებების რიცხვს შეიძლება მივაკუთვნოთ ო. ჯაფარიძისა და მ. ქურდიანის კონცეფციები. ო. ჯაფარიძე თვლის, რომ ქართველთა პირველსაცხოვრის მტკვარ-არაქსის კულტურა წარმოადგენდა. ქართველურ-ინდოევროპულ ენობრივ შეხვედრებს კი არ შეიძლებოდა ძვ. წ. III ათასწლეულის II ნახევარზე უადრეს პერიოდში ჰქონოდა ადგილი.¹⁸ მ. ქურდიანი ქართველთა პირველსაცხოვრისში დიდი კავკასიონის სამხრეთი კალთიდან შავ ზღვამდე ტერიტორიას გულისხმობს.¹⁹ ისე რომ მკაფიოდ

¹⁴ Г. Мачавариани. К типологической характеристике обшекартвельского языка - основы. Вопросы языкознания. М. 1966, გვ. 9.

¹⁵ გ. მელიქიშვილი. საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელ აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის. თბ. 1965, გვ. 244.

¹⁶ Г. А. Климов. Об ареальной конфигурации протоиндоевропейского в свете данных картвельских языков. Вестник древней истории. М. 1986, გვ. 158.

¹⁷ И. М. Дьяконов. О прародине носителей индоевропейских диалектов. Вестник древней истории. 3. М. 1982, გვ. 20.

¹⁸ ო. ჯაფარიძე. ქართველი ხალხის ეთნოგენეზის სათავეებთან. თბ. 2003, გვ. 297.

¹⁹ მ. ქურდიანი. საერთო ქართველური თვითსახელწოდების შესახებ. კრებ. „მესხეთი“. ახალციხე. 2000.

არ ხსნის ქართველურ-ინდოევროპული ენობრივი შეხვედრების ჩამოყალიბების მიზეზებს. ქართველების გენეზისის შესახებ ისტორიოგრაფიაში სხვა მოსაზრებებიც არსებობს. ამ კუთხით არ შეიძლება მაგალითად: ივ. ჯავახიშვილის, ს. ჯანაშიას, ტ. ფუტყარაძის, რ. თოფჩიშვილის, დ. მუსხელიშვილის, ო. ლორთქიფანიძის და სხვა მეცნიერების მოსაზრებების დავიწყება, მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ ზოგიერთი მათგანი (მაგალითად ივ. ჯავახიშვილისა და ს. ჯანაშიას კონცეფციები) არქეოლოგიურ მასალას ნაკლებად ითვალისწინებს, ზოგიერთი კი – უფრო ქართველების ისტორიული განსახლების არეალსა და მათ ეთნიკურ ისტორიას ეხება ვიდრე „პროტოქართველურ“ სიძველეებს (ანუ იმ საკითხს, რომლის გაშუქებასაც მიზნად წინამდებარე სტატია ისახავს).

„პროტოქართული“ და „პროტონდოევროპული“ ენობრივი პარალელების არსებობის ისტორიული მიზეზების შესახებ მოსაზრებების მრავალფეროვნებას და ხშირ შემთხვევაში მათ არაღამაჯერებელ ხასიათის რამდენიმე მიზეზი განაპირობებს. საქმე ისაა, რომ ხსენებულ საკითხზე მსჯელობა მჭიდრო კავშირშია ინდოევროპულ ენებზე მოსაუბრე ხალხების წინარესამშობლოს პრობლემასთან, რომელიც, თავის მხრივ, ასევე სადისკუსიო საკითხია. თანამედროვე ეტაპზე ამ ორი პრობლემის იზოლირებულად განხილვა წარმოუდგენლად გვეჩვენება, ამიტომ ქვემოთ ინდოევროპული ენობრივი სისტემის გენეზისის საკითხსაც უნდა შევეხოთ. ქართველთა პირველსაცხოვრისის შესახებ ჩვენეული მოსაზრებების ჩამოყალიბება კი მხოლოდ ამის შემდეგ, ინდოევროპეისტიკის მონაცემების გათვალისწინებით უნდა ვცადოთ.

ინდოევროპელების წინარესამშობლოს გეოგრაფიული ლოკალიზაციის საკითხი დიდი ხანია ფართო დისკუსიის ობიექტია. ინდოევროპეისტიკაში, ამ მხრივ, დღემდე ბევრი ჰიპოთეზა ფიგურირებს. თუმცა, თანამედროვე ეტაპზე სერიოზულად მხოლოდ რამდენიმე მათგანი განიხილება. მათ რიც-

ხეში შეგვიძლია დავასახელოთ პალეოლითური უწყვეტობის თეორია (მ. ალინეი); მოსაზრებები, რომელთა მიხედვითაც წინარესამშობლოდ ჩრდილოეთ ევროპა განიხილება (ლ. კილიანი, ა. ჰაუსლერი, მ. ზველბილი); თავისი მომხრეები ჰყავს ინდურ ჰიპოთეზასაც (მ. ვიტზელი, კ. ელსტი). ეს კონცეფციები თანამედროვე ეტაპზე დიდი პოპულარობით არ სარგებლობს. თუმცა, არც მთლიანად უარყოფილია. გაცილებით მეტი მომხრე ჰყავს წინარესამშობლოს ბალკანეთ-კარპატებსა (ვ. საფრონოვი, ბ. გორნუნგი, ი. დიაკონოვი, ლ. მაკკაი, გ. დევოტო) და წინა აზიაში ლოკალიზების მხარდაჭერებს. წინააზიურ ჰიპოთეზებს შორის ყველაზე მეტი პოპულარობით კ. რენფრიუს ანატოლიური თეორია სარგებლობს, რომელიც ინდოევროპელების სახელს ნეოლითური მურნეობის გავრცელებას უკავშირებს (კ. რენფრიუ, ა. დოლგოპოლსკი). შედარებით ნაკლები ყურადღება ექცევა ინდო-ხეთურ (ე. სტურვენანტი, ბ. დარდენი) და გამყრელიძე-ვიანოვის კონცეფციებს. მიუხედავად ერთვარი მსგავსებისა, ეს ჰიპოთეზები ერთმანეთისგან მკვეთრად განსხვავდება. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ცალკეულ ნიუანსებში რენფრიუს თეორია ბალკანურ-კარპატულ ჰიპოთეზებთან ერთად უპირისპირდება პონტიურ-კასპიური თეორიას. ამ უკანასკნელის მიხედვით ინდოევროპელების წინარესამშობლოდ ვოლგა-ურალის სტეპები განიხილება, ხოლო ინდოევროპელების დასავლეთით გავრცელება ბრინჯაოს ხანის მოვლენად არის აღქმული. წინააზიურსა და ბალკანეთ-კარპატულ ბანაკებს შეიძლება მივაკუთვნოთ, აგრეთვე, ე. შერა თავისი ე. წ. „მეორადი სამეურნეო რევოლუციის“ კონცეფციით. იგი ადრე ბრინჯაოს ხანაში ინდოევროპელების ვოლგა-ურალის სტეპებიდან დასავლეთით გადანაცვლების კონცეფციას ანაქრონიზმად თვლის. პონტიურ-კასპიური თეორიის მთავარ მომხრეებად მ. გიმბუტასი, დ. ენტონი, ჯ. მელორი და დ. ადამსი გვევლინებიან. მათთან ახლოს შეიძლება დავაყენოთ ჯ. ნიკოლსიც, რომე-

ლიც თავისი ე. წ. სოგდიანური ჰიპოთეზით ინდოევროპელების აღმოსავლეთიდან დასავლეთით მიგრაციის თეორიის სასარგებლოდ მნიშვნელოვან ლინგვისტურ არგუმენტებს გვთავაზობს.

თუ ზემოთ აღნუსხულ თეორიებს განვაზოგადებთ დავინახავთ, რომ აქ ორ ძირითად მიმართულებასთან გვაქვს საქმე. ერთის მიხედვით „პროტოინდოევროპულის“ ფორმირება ნეოლითის (ან კიდევ უფრო ადრინდელი) ხანის ცენტრალურ-აღმოსავლურ ევროპულ არქეოლოგიურ კულტურებს უკავშირდება. მეორე მხრივ – ენოლით-ბრინჯაოს ხანის ურალისპირეთის ტერიტორიას. პირველ ბანაკს შეგვიძლია მივაკუთვნოთ კ. რენფრიუს ანატოლიური ჰიპოთეზაც. მაშინ, როცა თ. გამყრელიძისა და ვ. ივანოვის, ინდო-ხეთური და სხვა წინა აზიური კონცეფციები, მათი ერთგვარი შუალედური პოზიციის მიუხედავად, ვფიქრობთ, მეტ საერთოს მეორე მიმართულებასთან ამჟღავნებენ.

თავიდანვე გვსურს აღვნიშნოთ, რომ ჩვენთვის სასვებით მიუღებელია კონცეფციები, რომლებიც ინდოევროპელების წინარესამშობლოს ნეოლითურ ევროპას უკავშირებენ. თუნდაც იმიტომ, რომ ქართველურ-ინდოევროპული ენობრივი შესხვედრებს ფორმირების ისტორიულ მიზეზებს ისინი, თუნდაც ნოსტრატული თეორიის ფარგლებში, ძალზე არაღამაჯერებლად ხსნიან.²⁰ არც ენობრივი მეთოდებით „რეკონსტრუქტირებული პროტოინდოევროპული სინამდვილე“ შეესატყვისება ნეოლითური ევროპის არქეოლოგიურ კულტურებს. ამ მხრივ, თუნდაც ის გარემოება რად ღირს, რომ ეს მხარე ვერაფრით მოთავსდება ცხენისა და ბორბლიანი ტრანსპორტის გენეზისის არეალში. მაშინ, როცა კულტურის ეს ორი ელემენტი ცალსახად „პროტოინდოევროპული“ სამყაროს განუყოფელ ნაწილად ითვლება. მის მიხედვით ევროპის არაინდო-

---

²⁰ ამ მხრივ ერთგვარ გამონაკლისად ი. დიაკონოვის მოსაზრება შეგვიძლია ჩავთვალოთ.

ევროპელი ხალხების ეთნიკური ისტორიაც არადამაჯერებლად გამოიყურება. გამომდინარე იქიდან, რომ ინდოევროპელების ევროპის ავტოქტონებად გამოცხადება მათთვის ძალზე მცირე გეოგრაფიულ არეალს ტოვებს. ამ კონცეფციების ჩარჩოებში ანატოლიური და თოხარული ენების მერმინდელი გავრცელების არეალში მოხვედრის ისტორიული გზების ახსნაც კრიტიკას ვერ უძლებს.

ასეთი ლოგიკის გაზიარების შემთხვევაში ინდოევროპელების პირველსაცხოვრისის შესახებ ყორღნულ, ინდო-ხეთურ, სოგდიანურ და თ. გამყრელიძე-ვ. ივანოვის კონცეფციებს შორის მოგვიწევს არჩევანის გაკეთება.²¹ ყველა მათგანი თავისებურად საინტერესოა. თუმცა, ვფიქრობთ, ისინი ბოლომდე დამაჯერებელად ვერ ხსნიან „პროტონდოევროპელების“ გენეზისის ყველა საიდუმლოს. პონტიურ-კასპიური (იგივე ყორღანული) თეორიის შემთხვევაში ძნელი აღსაქმელია თუ რამ გამოიწვია „პროტონდოევროპული“ და წინა აზიური სინამდვილის დიდი მსგავსება. თ. გამყრელიძე და ვ. ივანოვის თეორიის არქეოლოგიური სარჩული კი ძალზე არადამაჯერებელია. სოგდიანური და ინდო-ხეთური ჰიპოთეზები ბევრ საინტერესო მიგნებას შეიცავენ, მაგრამ ისინი უფრო ლინგვისტური თეორიებია და ერთგვარ შევსება-დაზუსტებას საჭიროებენ.

* * *

„პროტონდოევროპული“ და „პროტოქართველური“ ენების თავდაპირველი გავრცელების არეალის შესახებ მსჯელობა, ვფიქრობთ, ე. წ. ნოსტრატული თეორიის მიმართ ჩვენი პოზიციის დაფიქსირებით უნდა დავიწყოთ. ამ უკანასკნელის მიხედვით ევრაზიის კონტინენტის ბევრი ენობრივი ოჯახ-

²¹ ინდური ჰიპოთეზა, ჩვენი აზრით, მეტისმეტად არადამაჯერებელია.

ხი (ინდოევროპული, სემიტური, ქართველური, ურალური, ალთაური, დრავიდული) სათავეს კიდევ უფრო მსხვილი ნოსტრატული „პროტონიდან“ იღებს,²² რომლის არსებობასაც მეზოლითურ ეპოქაში (ძვ. წ. XII-VIII ათასწლეულები) ვარაუდობენ. ლინგვისტიკაში ნოსტრატული თეორიის მიმართ არაერთგვაროვანი დამოკიდებულება არსებობს. მკვლევართა ერთი ნაწილი მას დიდ ნდობას უცხადებს. მეორე ნაწილი კი – არამეცნიერულად თვლის. ვფიქრობთ, როგორც არ უნდა გადაწყდეს ლინგვისტებს შორის არსებული ეს დავა (თუ კი მისი გადაწყვეტა საერთოდ შეიძლება), ნოსტრატული თეორიის მნიშვნელობა ჩვენთვის მაინც დიდია. გამომდინარე იქიდან, რომ ამ თეორიის ფარგლებში საუბარია ევრაზიის კონტინენტის მხოლოდ ზოგიერთი და არა ყველა²³ ენობრივი ოჯახის განსაკუთრებულ სიახლოვეზე, რაც მათ „პროტონობრივ ერთობას“ თუ არა მეზოლითის ხანაში მათი წინაპრების განსახლების არეალის ერთმანეთთან სხვა ენობრივ ოჯახებზე მეტ სიახლოვეზე მაინც მეტყველებს. ჩვენს შემთხვევაში ამ კუთხით განსაკუთრებული მნიშვნელობა ქართველური, ინდოევროპული და ურალური ენების სიახლოვის (უფრო სწორედ ინდოევროპულის ერთი მხრივ ქართველურთან, მეორე მხრივ კი ურალურთან სიახლოვის) ფაქტს აქვს. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ საკითხს, ხშირად, არანოსტრატუკოსი ლინგვისტებიც ეხებიან. ბევრი მათგანი „პროტონდოევროპულის“ ერთგვარ ნარევ ბუნებასაც უსვამს ხაზს. ეს კი, ალბათ, უფლებას გვაძლევს ინდოევროპელების წინარესამშობლოდ ქართველური და ურალური ენების გავრცელების არეალის შუალედურ ტერიტორიაზე ვეძებოთ.

²² ნოსტრატული თეორიის შესახებ იხ. A. Bomhard. Indo-European and the Nostratic Hypothesis. Charleston.1996.

²³ მაგალითად ნოსტრატულ ერთობაში არ მოიაზრებიან: ენისეური, მთის კავკასიური, სინო-ტიბეტური და სხვა ენები. უფრო ხშირად აფრაზიული ენებიც დამოუკიდებელ, დაახლოებით ნოსტრატულის ხნოვანების ენობრივ რეალობად აღიქმება.

ამ კონტექსტში, ვფიქრობთ, ლოგიკას არ იქნება მოკლებული, თუ მეზოლით-ნეოლით-ენეოლითის ხანის წინა აზიის ეთნოლინგვისტურ რუკას შემდეგი სახით წარმოვიდგენთ. გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ნახურ-დაღესტნური ენების გავრცელების ზონას აღმოსავლეთ კავკასია წარმოადგენდა. ენობრივად მათთან ბევრი საერთოს მქონე (თუ მათ მონათესავე) ხური-ურარტული ენებს კი სამხრეთ კავკასიის ნაწილი, დაახლოებით შულავერ-შომუთეფეს კულტურის გავრცელების არეალი ეკავათ. ისტორიული, არქეოლოგიური და ენათმეცნიერული მონაცემები, ვფიქრობთ, კარგად ადასტურებს ამ პოსტულატს. არქეოლოგიურად დასტურდება, რომ შულავერ-შომუთეფეს კულტურის შექმნაში ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიის მთიანეთში გავრცელებულმა ჩოხის ნეოლითური არქეოლოგიური კულტურის ხალხებმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს.²⁴ შულავერ-შომუთეფეს კულტურის გავრცელების ზონა ბრინჯაოს ხანაში, ძირითადად, ემთხვევა მტკვარ-არაქსის კულტურის არარატული ვარიანტის არეალს. ისტორიულ პერიოდში კი ამ მიწებზე ხური-ურარტული ტომები ცხოვრობდნენ. ლინგვისტურად ხელს არაფერი გვიძლის იგივე ზონა ხური-ურარტული და ნახურ-დაღესტნური ენების დივერგაციისა, თუ კონვერგაციის ადგილად ჩავთვალოთ.²⁵

კავკასიის დასავლეთი ნაწილში ნახურ-დაღესტნური ენების მონათესავე აფხაზურ-ადიღეური ენები ვრცელდებოდნენ. მცირე აზიაში კი, ძირითადად, „პროტოხეთურის“ ტიპის ენების არსებობა უნდა ვივარაუდოთ.²⁶

²⁴ ო. ჯაფარიძე. ქართველი ხალხის ეთნოგენეზის სათავეებთან, გვ. 265.

²⁵ ამ კონტექსტში ძალზე მნიშვნელოვანია, რომ აღმ. საქართველოში მრავლად ვხვდებით ნახურ-დაღესტნურ ტოპონიმებს. მათ აქ არსებობას ბევრი ისტორიკოსი (მაგალითად, ივ. ჯავახიშვილი) ქართველების არაავტოქტონობის დამადასტურებელ არგუმენტად თვლის. ეს კი ავტომატურად იმასაც გულისხმობს, რომ აღმოსავლეთ საქართველოც, თავდაპირველად, ნახურ-დაღესტნური ენების გავრცელების არეალს წარმოადგენდა.

²⁶ აფხაზურ-ადიღეურისა და „პროტოხეთურის“ ნათესაობას თანამედროვე ეტაპზე დადასტურებულ ფაქტად ვერ ჩავთვლით.

ვფიქრობთ, რომ ე. წ. ნოსტრატული ენების ფორმირებისა, თუ გავრცელების არეალი შედარებით უფრო სამხრეთითა და სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარეობდა. ლოგიკას არ იქნება მოკლებული, თუ ვივარაუდებთ, რომ ქართველურს – შუამდინარეთის ჩრდილოეთი, ინდოევროპულს კი ირანის ჩრდილოეთი და შუა აზიის სამხრეთი ნაწილი ეკავათ. ნეოლით-ენეოლითის ხანაში მათ ამუკი-მერსინი, ჰასუნა-ხალაფის (ქართველურს) და ჯეითუნ-ჰისარ კელტემინარული (ინდოევროპულს) კულტურული წრეები წარმოადგენდა. ასეთ შემთხვევაში სამხრეთ ირანი და ჩრდილოეთ ინდოეთი ბუნებრივად რჩებათ ნოსტრატული ენების სხვა წარმომადგენლებს: დრავიდებსა და ზაგროს-ელამელებს, რომლების ენობრივ სიახლოვეზეც ბევრი იწერება; ცენტრალური აზია კი – ურალელებსა და ალთაელებს; სემიტების ადგილსამყოფელი ქართველურისგან სამხრეთ-დასავლეთით, სირია-პალესტინაში უნდა ვივარაუდოთ. თუმც კი ძალზე რთულად გვეჩვენება მათი საცხოვრისის არქეოლოგიური იდენტიფიცირება, რადგან ნეოლითის ხანის აქაური კულტურული წრეები ე.წ. მედიტერანული თეორიის კონტექსტშიც დიდი მნიშვნელობას ატარებს.

აქვე გვსურს აღვნიშნოთ, რომ წინამდებარე სტატიაში თავს ვარიდებთ იმის განსაზღვრას თუ რა ისტორიული რეალობა უნდა მოვიაზროთ ნოსტრატული და სხვა აღწერილი ენობრივი სანამდვილეების ქვეშ. მხოლოდ იმას ვიტყვით, რომ აქ, რა თქმა უნდა, არ ვგულისხმობთ მკაფიო საზღვრების მქონე გაცნობიერებულ ლინგვისტურ ერთობებს. ზემოთ ნახსენებ ტერმინებში (მაგალითად, ქართველურში, დრავიდულში, ინდოევროპულში, ურალურში და ა.შ.) უბრალოდ გეოგრაფიული სივრცეები ივარაუდება, რომლის წიაღშიც, ალბათ უკვე მეზოლითის ხანიდან, ყალიბდებოდა ცალკეული ენობრივი იზოგლასები, რამაც, საბოლოოდ, ჩვენთვის საინტერესო ენობრივი ოჯახების ფორმირება გამოიწვია. ვფიქ-

რობთ, ნეოლითის ხანაში ეს პროცესი მწარმოებლური მეურნეობის ფორმირებას დიდად უნდა დაეჩქარებინა. ბრინჯაოს ხანაში კი ქართველურსა და ინდოევროპულს იმდენად მკვეთრად გამოხატული სახე უნდა ჰქონოდა, რომ ცალკეულ რაიონებში უკვე მათი ინფილტრაციის შესაძლებლობაზეც შეგვიძლია ვისაუბროთ.

შემოთავაზებული მსჯელობის გაზიარების შემთხვევაში, ბუნებრივია, რამდენიმე საკითხი შემდგომ დაზუსტებას მოითხოვს. კერძოდ: 1) როდის და როგორ გავრცელდა ქართველური ენები თავიანთ ისტორიულ სამყოფელში; 2) როდის და როგორ გავრცელდნენ ევროპაში ინდოევროპულ ენებზე მოსაუბრე ხალხები; 3) როდის და როგორ გავრცელდა წინა აზიაში ანატოლიური ენები; 4) სად და როგორ ჩამოყალიბდა „პროტოქართველურ-პროტოინდოევროპული“ ენობრივი პარალელები.

1) როდის და როგორ გავრცელდა ქართველური ენები თავიანთ ისტორიულ საცხოვრისში – ქართველური ენების ფორმირების არეალის ჩრდილოეთ შუამდინარეთთან დაკავშირების იდეა ისტორიოგრაფიაში ახალი არ არის. XX საუკუნის I ნახევარში იგი კვლევის წამყვან მიმართულებასაც კი წარმოადგენდა. ამ შემთხვევაში ენობრივი თვალსაზრისით მყარ არგუმენტს ქართველურის შუამდინარულ ენებთან (მაგალითად, შუმერულთან და სემიტურთან) არსებული ენობრივი შესვედრების ფაქტი წარმოადგენდა.²⁷ თუმცა, ამ კუთ-

²⁷ ჩვენს შემთხვევაში ასევე საინტერესოა ქართველურის შუამდინარულ ენობრივ სინამდვილესთან მიმართების საკითხი. სამწუხაროდ, აქაური ტოპონიმიკის შესახებ ინფორმაცია არ მოგვეპოვება, რომელსაც შეუძლია უარყოს, ან დაადასტუროს აღნიშნული ჰიპოთეზა. სამაგიეროდ, ჩვენს ხელთ არის ქართველურ და შუმერულ ენებს შორის არსებული პარალელები, რომლებსაც არსებობასაც ჯერ კიდევ მ. წერეთელმა შენიშნა. ქართველურ და სემიტურ ენებს შორის არსებული სიახლოვე კი კარგად შეიძლება ავხსნათ როგორც ნოსტრატულ, ისე ისტორიულ კონტექსტში. კვლევის ამ მიმართულებების შესახებ არსებული თანამედროვე ტენდენციების შესახებ იხ. Г. А. Климов. Введение в кавказское языкознание. М. 1986.

ხით გამოთქმული ჰიპოთეზები საკმაოდ არადამაჯერებლად აღწერდა ქართველური ტომების კავკასიაში ინფილტრაციის პროცესს გადაჰქონდა რა იგი ძალზე გვიანდელ ისტორიულ პერიოდში. ვფიქრობთ, „პროტოქართველური“ ენის ასაკისა და მისი პროტინდოევროპულთან კავშირების გათვალისწინებით სავსებით ლოგიკურია ეს პროცესი გვიანნეოლითურ და ადრე ბრინჯაოს ხანას დაუკავშიროთ. ამ პერიოდში (ძვ. წ. V ათასწლეულის მიწურულს და IV ათასწლეულის დასაწყისში) ჩრდილოეთ შუამდინარეთიდან და აღმოსავლეთ მცირე აზიიდან კავკასიის მიმართულებით, რომელიც აფხაზურ-ადიღური ნახურ-დადესტნური ენების გავრცელების არეალს წარმოადგენდა²⁸ ხალხთა მნიშვნელოვანი მასა ინაცვლებს. არქეოლოგიურად, ყოველივე ამან გამოხატულება თეფე გაურას (მესოპოტამია), ამუკი (სირია) და განსაკუთრებით არსლან თეფე VII (ანატოლია) ტიპის ძეგლების გავრცელებაში ჰპოვა.²⁹ ჩანს, სამხრეთიდან ჯერ კიდევ გვიანი ენეოლითის ხანაში უნდა დაწყებულიყო მიგრაციული პროცესები კავკასიის მიმართულებით. ამის არგუმენტად, ამუკი ფაზის დროს, ადრემაიკოპური ტიპის კერამიკის სირიაში გამოჩენა გამოდგება, რომელიც, როგორც ფიქრობენ, თეფე გაურადან უნდა შემოსულიყო.³⁰ როგორც ჩანს, ეს მიგრაცია შულავერ-შომუთეფეს, სიონს და დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არსებულ არქეოლოგიურ ძეგლებსაც მნიშვნელოვნად შეეხო. ჩრდილოეთ კავკასიის დასავლეთ და შესაძლოა ცენტრალურ ნაწილში კი მისი (ე. ი. მიგრაციის) წყალბით მაიკოპის კულტურა ჩამოყალიბდა.

²⁸ აფხაზურ-ადიღური ჯგუფების განსახლების არეალი ადრებრინჯაოს ხანაში, ალბათ, ნაწილობრივ, დასავლეთ საქართველოსაც მოიცავდა. სხვაგვარად ძნელია ავსნათ აქ აფხაზურ-ადიღური ტოპონიმიკის არსებობა და მისი ენობრივი კავშირები პროტოხეთურთან.

²⁹ ო. ჯაფარიძე. ქართველი ხალხის ეთნოგენეზის სათავეებთან, გვ. 277.

³⁰ ო. ჯაფარიძე. ქართველი ხალხის ეთნოგენეზის სათავეებთან, გვ. 277-278.

აქვე შეიძლება გვესაუბრა, თუ რამდენად არის შესაძლებელი ქართველთა მერმინდელ განსახლების ტერიტორიაზე მაიკოპის კულტურის კონტინუუმის დანახვა. თუმცა, ვფიქრობთ, ამის აუცილებლობა არ არსებობს, რადგან მაიკოპის კულტურის სიახლოვე დასავლეთ ქართულ არქეოლოგიურ სინამდვილესთან სავსებით დადასტურებულ ფაქტად ითვლება.

2) როდის და როგორ გავრცელდნენ ევროპაში ინდოევროპულ ენებზე მოსაუბრე ხალხები – შემოთავაზებული მსჯელობის გაზიარების შემთხვევაში, ბუნებრივია, ალტერნატიულ ახსნას ევროპაში ინდოევროპული ენების გავრცელების საკითხი საჭიროებს. ამ მხრივ, ვფიქრობთ, საინტერესო იქნება, თუ ყურადღებას ურალის სტეპების „ნეოლითიზების“ (ე.ი. აქ მწარმოებლური მეურნეობის გავრცელების) პროცესზე გავამახვილებთ. ქრესტომატიული ჭეშმარიტებაა, რომ ქვეყნის ამ ნაწილში მწარმოებლური მეურნეობის გავრცელება მხოლოდ სამი შესაძლო ცენტრიდან: დუნაისპირეთ–ბალკანეთიდან, კავკასიიდან და სამხრეთ შუა აზიიდან წამოსული იმპულსების საშუალებით შეიძლება მომხდარიყო³¹. ნეოლითისა და ენეოლითის ხანაში კავკასიის სტეპებთან კონტაქტები არ დასტურდება. იგივეს ვერ ვიტყვით სამხრეთ შუა აზიის შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ ინდოევროპეისტიკის საკითხებზე მსჯელობისას ურალისპირეთისა და სამხრეთ შუა აზიას შორის არსებულ ამ კავშირებს შედარებით ნაკლები ყურადღება ექცევა, არ შეიძლება არ შევნიშნოთ, რომ როგორც მეზოლითის, ისე ნეოლითისა და ენეოლითის პერიოდში ეს რეგიონები ერთმანეთთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული.³² არც ის უნდა დავივიწყოთ, რომ სტეპების ათვი-

³¹ E. Kuzmina. Origins of Pastoralism in the Eurasian Steppes. Prehistoric Steppe Adaptation and the Horse. Ed. by M. Levine, C. Renfrew, K. Boyle. 2003, გვ. 203.

³² ამ საკითხის შესახებ იხ. В. Н. Даниленко. Неолит Украины. Киев, 1969. გვ. 181; Энеолит СССР. отв. ред. В. М. Массон, Н. Я. Мерперт. М. 1982, გვ. 327-328.

სებასა და იქ ნომადური მეურნეობის ჩამოყალიბებაში გადამწყვეტი როლი მეცხვარეობის კულტურამ შეასრულა. ცხვარი კი, ისევე როგორც თხა და მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი, ურალის სტეპებსა და მის მიმდებარე მხარეებში ბუნებრივი სახით არ ბინადრობდა.³³ ძალზე ლოგიკურია ვიფიქროთ, რომ იგი აქ სამხრეთ კასპიისპირეთიდან გავრცელდა, რომელიც მისი დომესტიკაციის ერთ-ერთ უძველეს კერას წარმოადგენდა.

რა თქმა უნდა, ჩვენ სრულიადაც არ გვსურს ვოლგა-ურალის სტეპების „ნეოლითიზების“ პროცესზე საუბრისას დუნაი-ბალკანეთის კერის მნიშვნელობის დაკნინება. აქ, უბრალოდ აღვნიშნავთ, რომ, არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, მწარმოებლური მეურნეობის ჩამოყალიბება ურალისპირეთსა და მის აღმოსავლეთ ნაწილში, ძირითადად მაინც სამხრეთ შუა აზიური გავლენების შედეგად მოხდა³⁴. ინდოევროპული „კილოკავების“, უფრო სწორად მისი არაანატოლიური და არათოხარული ნაწილის ევროპაში გავრცელებაც ხსენებული მიმართულებით ეთნიკური და კულტურული დიფუზიის შედეგად მიგვაჩნია. ამ მხრივ ჩვენი პოზიცია განსხვავდება პონტიურ-კასპიური თეორიების მომხრეებისგან, რომლებიც ქვეყნის ამ ნაწილის ინდოევროპიზირების პროცესს უფრო დასაღეთიდან წამოსულ იმპულსებს უკავშირებენ. ვიფიქრობთ, რომ საკითხისადმი ჩვენეული მიდგომა ნ. დანილენკოს შემოთავაზებული არქეოლოგიური არგუმენტებისა³⁵ და ჯ. ნიკოლსის ლინგვისტური დასკვნების³⁶ ურთიერთდა-

³³ G. Matyuishin. Problems of Inhabiting Central Eurasia. Mesolithic–Eneolithic Exploitation of the Central Eurasian Steppes Prehistoric Steppe Adaptation and the Horse, გვ. 375.

³⁴ განსხვავებული პოზიცია შეიძლება ვიქონიოთ ვოლგისპირეთთან მიმართებაში.

³⁵ В. Н. Даниленко. Энеолит Украины. Киев. 1974.

³⁶ J. Nichols. The Epicentre of the Indo-European Linguistic Spread. Archaeology and Language. Ed. R. Blench and M. Spriggs. London. 1997, გვ. 122-148.

კავშირების საინტერესო საშუალებას იძლევა.

აქვე გვსურს, აღვნიშნოთ, რომ პონტიურ-კასპიური თეორიები, ვფიქრობთ, სხვა შესწორებებსაც საჭიროებს. ეს, პირველ რიგში, ევროპაში მათ მიერ შემოთავაზებული ინდოევროპული ჯგუფების დისტრიბუციის სქემებს ეხება.³⁷ თუმცა, იმასაც გავიმეორებთ, რომ ისინი ევროპის „ინდოევროპიზირების“ საკითხზე საუბრისას ჭეშმარიტებასთან უფრო ახლოს დგანან, ვიდრე ევროპაში ინდოევროპელების გავრცელების ბალკანურ-კარპატული, ანატოლიური და მით უმეტეს ჩრდილოევროპული მოდელები.

3) როდის და როგორ გავრცელდნენ წინა აზიაში ანატოლიური ენები და 4) სად და როგორ ჩამოყალიბდა „პროტოქართველურ-პროტონდოევროპული“ ენობრივი პარალელები – მიგვაჩნია, რომ ანატოლიელების წინა აზიაში გავრცელება მტკვარ-არაქსის არქეოლოგიურ კულტურას უკავშირდება. სადღეისოდ, რა თქმა უნდა, მტკვარ-არაქსის კულტურის გენეზისში სამხრეთ შუა აზიიდან და ჩრდილოეთ ირანიდან მოსული ელემენტის მონაწილეობა დადასტურებულ ფაქტად ვერ ჩაითვლება,³⁸ მაგრამ, ვფიქრობთ, რამდენიმე გარემოებაზე ყურადღების გამახვილებამ, ამ თვალსაზრისით, შესაძლოა კვლევის საინტერესო პერსპექტივები გვიჩვენოს. კერძოდ:

ა) მტკვარ-არაქსის კულტურით კავკასიასა და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე ბრინჯაოს ხანა იწყება, რასაც წინა აზიაში მნიშვნელოვანი კულტურული, სამეურნეო და, შესაძლოა, ეთნოლინგვისტური ცვლილებები მოსდევს. მათი კვალი

³⁷ ამ საკითხის შესახებ იხ. ნ. სილაგაძე. პალსტატის არქეოლოგიური კულტურის გენეზისის პრობლემა. საისტორიო ვერტიკალები. თბ. 2008, გვ. 14-19.

³⁸ ჩრდილოეთ ირანის ტერიტორია არქეოლოგიური თვალსაზრისით ბოლომდე შესწავლილი არ არის. იგივე შეიძლება ითქვას ქვეყნის ამ ნაწილის არქეოლოგიური ძეგლების კავკასიური მასალების კონტექსტში განზოგადების შესახებ.

აშკარად ეტყობა ძვ. წ. IV ათასწლეულის არქეოლოგიურ მასალას. კერძოდ, ხალხთა მნიშვნელოვანი ტალღა ინაცვლებს სამხრეთ შუა აზიიდან ურალისპირეთის მიმართულებით. თავის მხრივ, სამხრეთელი მიგრანტები სამხრეთ შუა აზიაში მოდიან, რაც აქ ანაუხს კულტურის ფორმირების საფუძველი ხდება.³⁹ ამავე პერიოდში კავკასიაში ვრცელდება ლეილა თეფეს ტიპის ძეგლები და სამხრეთიდან ჩრდილოეთით ხალხთა მნიშვნელოვანი ნაკადი ინაცვლებს, რომელმაც მაიკოპის კულტურის ფორმირება გამოიწვია.⁴⁰ არც ის უნდა დავივიწყოთ, რომ სწორედ ამ პერიოდში ჩნდებიან შუემრები სამხრეთ შუამდინარეთში. არ არის გამორიცხული, რომ მათი გადაადგილებაც რაიმე ფორმით ზემოთ ხსენებულ მოვლენებს უკავშირდებოდეს. ინდოევროპული (ანატოლიური) „კილოკავების“ დასავლეთით გავრცელებაც, ვფიქრობთ, ამ კონტექსტში უნდა განვიხილოთ. ხაზს ვუსვამთ, რომ ამ ეტაპზე ჩვენი მიზანი არაა, განვსაზღვროთ ინდოევროპული „კილოკავების“ დასავლეთით გავრცელებას მიგრაცია, თუ რომელიმე სხვა ლოგიკური კულტურულ-ისტორიულ პროცესები სდევდა თან;

ბ) ხეთების მცირე აზიაში ყოფნა მხოლოდ ძვ. წ. III ათასწლეულის მიწურულიდან დასტურდება.⁴¹ ამავე პერიოდს ემთხვევა მტკვარ-არაქსის კულტურის დაცემა. ჩანს, რომ მისი მოსახლეობა ნაწილობრივ ჩრდილოელი მეზობლების, ნაწილობრივ კი კლიმატური პირობების გაუარესების გამო მა-

³⁹ X. Юсупов. Страницы Истории Туркменистана. С древнейших времен до арабского завоевания. М. 1997, გვ. 24-26.

⁴⁰ ო. ჯაფარიძე. ქართველი ხალხის ეთნოგენეზის სათავეებთან, გვ. 277-278.

⁴¹ ხეთოლოგებს ძალზე უჭირთ ძვ. წ. III ათასწლეულის II ნახევარში მცირე აზიაში ინდოევროპული ხეთების გავრცელების დამადასტურებელი არქეოლოგიური მონაცემების პოვნა. ინდოევროპელების წინარესამშობლოს ცენტრალურ, ან აღმოსავლეთ ევროპაში განთავსების თეორიის პოპულარობა მათ მათი ევროპიდან ბალკანეთის, ან კავკასიის გზით მიგრაციის მარშრუტის დახაზვას აიძულებს. ასეთი თეორიები, როგორც წესი, ძალზე არადამაჯერებლად გამოიყურება.

სობრივად ტოვებს განსახლების ძველ ადგილებს.⁴² სწორედ ეს ხდება სირიაში კირბეთ-კერაკის კულტურის გენეზისის მიზეზი. ხომ არ უნდა ვეძებოთ ანატოლიელების მცირე აზიაში გავრცელების ისტორიული საფუძველი ამ მოვლენების კონტექსტში? საკითხის შესახებ დაახლოებით ასეთივე ხედვას გვთავაზობენ ჯ. მელაარტი და ლ. ვული. ამდენად, მტკვარ-არაქსის კულტურის კულტურის შიდა ქართლური ვარიანტის ინდოევროპელი ხეთების კუთვნილებად ცნობის შემთხვევაში, ვფიქრობთ, მათი ანატოლიაში მიგრაციის პრობლემისაც ვფექტურად გადავჭრით.

გ) ყურადღება უნდა მივაქციოთ წინა აზიაში შინაური ცხენის გავრცელების პრობლემასაც. ცხენი და ბორბლიანი ტრანსპორტი ინდოევროპეისტიკაში „პროტონდოევროპული“ სინამდვილის განუყოფელ ნაწილად ითვლება. ბევრი არქეოლოგი თვლის, რომ მტკვარ-არაქსის მოსახლეობა ცხენს იცნობდა⁴³ ჯერ კიდევ მაშინ, როცა მას არ ჰქონდა საშუალება კულტურის ეს ელემენტი სტეპებთან კავშირების შედგენად აეთვისებინა. ახალი მონაცემებით⁴⁴ ასევე იკვეთება, რომ ჩრდილოეთ ირანის ტერიტორიაზე შინაური ცხენი შესაძლოა ძვ. წ. IV ათასწლეულში, ან კიდევ უფრო ადრეულ პერიოდში ვრცელდებოდა. უნდა აღინიშნოს, რომ წინა აზიის სხვა მხარეებში ამ მხრივ განსაკუთრებულ მასალებს ვერ ვხვდებით. თუ გავიხსენებთ ზემოთ უკვე აღნიშნული შუა აზიის ტრადიციულ კავშირებს ურალის სტეპებთან, რომელიც ცხენის მოშინაურების უძველეს კერად ითვლება და გავიზიარებთ მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც ცხენის მოშინაუ-

⁴² ო. ჯაფარიძე. ქართველი ტომების ეთნო-კულტურული ისტორიისათვის ძვ. წ. III ათასწლეულში. თბ. 1998, გვ. 170-174.

⁴³ ო. ჯაფარიძე. ქართველი ტომების ეთნო-კულტურული ისტორიისათვის ძვ. წ. III ათასწლეულში. თბ. 1998, გვ. 108-109.

⁴⁴ M. Mashkour. Equids in the Northern Part of the Iranian Central Plateau from the Neolithic to Iron Age. New Zoogeographic Evidence. Prehistoric Steppe Adaptation and the Horse. Ed. by M. Levine, C. Renfrew, K. Boyle. 2003, გვ. 129-139.

რება იმ ზოლში უნდა მომხდარიყო, რომელშიც შინაური ვირი იყო გავრცელებული,⁴⁵ ვფიქრობთ, ჩვენს წინაშე ძვ.წ. IV ათასწლეულში შინაური ცხენის გავრცელების საინტერესო არეალი გამოიკვეთება, რომელიც ძალზე უახლოვდება ჩვენ მიერ ინდოევროპულ სივრცედ აღქმულ ტერიტორიას;

დ) ვფიქრობთ, ყურადსაღებია ის გარემოებაც, რომ მტკვარ-არაქსის კულტურა წინა აზიასთან სუსტ კავშირებს ამჟღავნებს (განსხვავებით რეგიონში მისი წინამორბედი არქეოლოგიური კულტურებისგან) მაშინ, როცა მისი ჩრდილოელი მეზობელი მაიკოპის კულტურა ამ მხრივ საკმაოდ დაწინაურებული ჩანს. ხომ არ არის ეს მტკვარ-არაქსის კულტურის შექმნაში არაადგილობრივი ელემენტის მონაწილეობის არგუმენტი?

მაშასადამე, გამოდის, რომ ქართველების პირველსაცხოვრისი შუამდინარეთის ჩრდილოეთ და მცირე აზიის აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარეობდა. ინდოევროპელების თავდაპირველი გავრცელების არეალს კი ჩრდილოეთ ირანი და სამხრეთ შუა აზია წარმოადგენდა. ამ გეოგრაფიულ არეალებში, ჯერ კიდევ მეზოლითის ხანაში, უნდა დაწყებულიყო ქართველურისა და ინდოევროპულის დამოუკიდებელი ღინგვისტური მახასიათებლების ჩამოყალიბება. ეს პროცესი დიდად უნდა დაეჩქარებინა წინა აზიაში მწარმოებლური მეურნეობის გავრცელების პროცესს. გამომდინარე იქიდან, რომ მისი წყალობით ნეოლით-ენეოლითის ხანაში მსხვილი კულტურული წრეები ჩამოყალიბდა. ქართველური ენები ამუკიმერსინისა და ჰასუნა-ხალაფის კულტურების გავრცელების არეალში მოექცნენ. ინდოევროპელების საცხოვრისში კი ჯეითუნისა და ჰისარის არქეოლოგიური კულტურები ჩამოყალიბდა. უნდა ვიფიქროთ, რომ ბრინჯაოს ხანის დასაწყისში ქართველურსაც და ინდოევროპულსაც უკვე საკმაოდ მკა-

⁴⁵ Encyclopedia of Archaeology. Ed. D. M. Pearsall. Vol. 1. 2008, გვ. 441-442.

ფიოდ გამოკვეთილი სახე უნდა ჰქონოდა. ბრინჯაოს ხანაში მომხდარ უმნიშვნელოვანეს სოციალურ და ეკონომიკურ ძვრებს, რომლებმაც არქეოლოგიურად ასახვა ბრინჯაოს ხანის კულტურების ფორმირებაში ჰპოვეს, ვფიქრობთ, ენობრივი თვალსაზრისით ინდოევროპელების ანატოლიური ფრთის დასავლეთით გავრცელება და „ქართველების“ კავკასიაში ინფილტრაცია უნდა მოჰყოლოდა შედეგად. ჩრდილოეთით გავრცელებულმა ქართველურმა ტომებმა მაიკოპის კულტურა შექმნეს. ანატოლიელმა ინდოევროპელებმა კი – მტკვარ-არაქსის კულტურის შიდა ქართლურ ვარიანტს დაუდეს სათავე. მაშინ, როცა ამ არქეოლოგიური კულტურის არარატული ვარიანტი ხური-ურარტული ენების გავრცელების არეალს წარმოადგენდა.

მოვლენათა ასეთი ლოგიკის გაზიარების შემთხვევაში ქართველურ-შუმერული და ქართველურ-სემიტური ენობრივი პარალელების გენეზისისათვის ისტორიული სარჩულის მოძებნა დიდ სირთულეს არ წარმოადგენს. „პროტოქართველურ-პროტონდოევროპული“ პარალელების ახსნა კი ორი შესაძლო ვარიანტის ფარგლებში შეიძლება: 1) თუ ნოსტრატული, ან „პოსტნოსტრატული“ თეორიის ფარგლებში ქართველურისა და ინდოევროპულის შორეულ ნათესაობას ვირწმუნებთ; 2) შეგვიძლია ასევე ჩავთვალოთ, რომ „პროტოქართველური“ და „პროტონდოევროპული“ ენობრივი სისტემების სიახლოვე მაიკოპისა და მტკვარ-არაქსის კულტურის პირობებში ქართველთა და ინდოევროპელთა მეზობლობამ განაპირობა.

აქვე უნდა შევნიშნოთ ისიც, რომ ასეთ შემთხვევაში ქართველურ-ინდოევროპული ენობრივი შეხვედრების ისტორიის კიდევ ერთი მომენტის ახსნა შეიძლება. საქმე ისაა, რომ „პროტოქართულ“ ენას კონტაქტები უჩანს სადღეისოდ ჩვენთვის უცნობ რომელიმე ინდოევროპულ ენასთან, რომელიც ყველაზე მეტ სიახლოვეს ინდოევროპული ოჯახის ბალ-

ტიურ–სლავურ–გერმანიკულ ფრთასთან ამუღავნებს.⁴⁶ „პროტოქართულის“ გავრცელების არეალად მაიკოპის კულტურის გამოცხადების შემთხვევაში კი ქართველთა მეზობლად ამ ჯგუფის ინდოევროპელების არსებობის შესაძლებლობაც ადვილი შესაძლებელია, რადგან ძვ. წ. III ათასწლეულში სამხრეთ რუსეთის სტეპებში და აღმოსავლეთ ევროპის ტერიტორიაზე ინდოევროპელები უკვე ფართოდ იყვნენ გავრცელებული.

დასასრულ, საჭიროა, კიდევ ორ მნიშვნელოვან საკითხს შევეხოთ. ვფიქრობთ, ახსნას საჭიროებს, თუ რატომ არ ვიყენებთ ზემოთ ფიზიკური ანთროპოლოგიისა და მოლეკულური ბიოლოგიის მონაცემებს და რა დამოკიდებულება გვაქვს ქართველურის იბერიულ-კავკასიურ, ბასკურ და მედიტერანულ ენობრივ სინამდვილესთან მიმართების საკითხზე.

დაუფარავად გვსურს აღვნიშნოთ, რომ ეთნოგენეზის საკითხებზე საუბრისას ფიზიკური ანთროპოლოგიისა და მოლეკულური გენეტიკის⁴⁷ მონაცემებს ნაკლებ ნდობას ვუცხადებთ. მიუხედავად იმისა, რომ ლ. კავალი–სფორცას, ა. ამორიმის, დ. რანგს და სხვა მკვლევარების წყალობით, ბოლო ხანებში, ამ მხრივ, საკმაოდ საინტერესო ტენდენციები გამოიკვეთა.⁴⁸ საქმე ისაა, რომ ძველი მსოფლიოსა და შუა საუკუნეების ისტორიის ეთნიკური პროცესების დინამიკის კანონზომიერებების თვალის მიდევნება გვარწმუნებს, რომ ამ პერიოდში არ დასტურდება რომელიმე ჯგუფის მიერ ჯგუფის X ტერიტორიაზე სრული ჩანაცვლების ფაქტი. იმ შემთხვევაშიც კი, როცა რეგიონში ლინგვისტური და პოლიტიკური ღანდშაფტი რადიკალურად იცვლებოდა, მოსული ელემენტი

⁴⁶ გ. მელიქიშვილი. ქართველები და მათი წარმომავლობის საკითხი. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. თბ. 1970, გვ. 346-352.

⁴⁷ ამ დარგის მნიშვნელობა განსაკუთრებით XX საუკუნის II ნახევარში გაიზარდა.

⁴⁸ L. Stone, P. Lurquin. A Genetic and Cultural Odyssey. New York. 2005, გვ. 125-127.

უმეტესად „სუპერსტრატულ უმცირესობას“ წარმოადგენდა. მაგალითების მოყვანა მრავლად შეიძლება: რომის იმპერიის შემდგომი ხანის ე.წ. „ბარბაროსული სახელმწიფოების“, აღმოსავლეთ ევროპის თურქული გაერთიანებების, სპარტული და კელტური საზოგადოებების სახით. სწორედ ეს არის მიზეზი იმისა, რომ ევრაზიის ძალიან ბევრი რეგიონი (თუ ყველა არა) არქეოლოგიური თვალსაზრისით უწყვეტი განვითარების სურათს იძლევა. ეს გარემოება ასახრდობს ინდოევროპელების წინარესამშობლოს შესახებ პალეოლითური უწყვეტობისა და ჩრდილო-ევროპული თეორიების მსგავსი ჰიპოთეზების მომხრეებს. ეს გარემოება, ვფიქრობთ, ფიზიკური ანთროპოლოგიისა და მოლეკულური გენეტიკის მონაცემებსაც მნიშვნელოვან კვალს დააჩენს. რა თქმა უნდა, ძნელია უარყოთ ამ დარგების მნიშვნელობა, როცა საქმე ზედა პალეოლითურ და მეზოლითურ პერიოდებს ეხება, მაგრამ ნეოლითსა და მის შემდგომ პერიოდში ამ თვალსაზრისით უფრო თავშეკავებული მსჯელობა გვმართებს.

ქართველურისა და იბერიულ-კავკასიურის (ანუ აფხაზურ-ადიღურისა და ნახურ-დაღესტნურის) შესახებ მსჯელობისას კი, სამწუხაროდ, ღიად მოგვიწევს დავტოვოთ საკითხი: ქართველური და იბერიულ-კავკასიური ენები ოდესღაც „პროტონას“ წარმოადგენდნენ (ქართველური შემდეგ აღმოჩნდა ენათა ნოსტრატულ წრეში), თუ ასეთ ერთობას რეალურად ადგილი არასოდეს ჰქონია. აქ საბოლოო სიტყვა ლინგვისტებს ეკუთვნით. ჩვენი მხრივ კი მხოლოდ იმას დაგამატებთ, რომ ქართველური და იბერიულ-კავკასიური ენების სიახლოვე თავისუფლად შეიძლება აიხსნას იმითაც, რომ მაიკოპის კულტურის გავრცელების არეალში მთის კავკასიურმა ენებმა სამხრეთიდან მოსული ქართველური „სუპერსტრატისთვის“ „სუბსტრატის“ როლი შეასრულეს.

შემოთავაზებული მსჯელობის გაზიარების შემთხვევაში, ვფიქრობთ, ქართველურ-მედიტერანული და ქართველურ-ბას-

კური ენობრივი სიახლოვის ჩამოყალიბების ისტორიული მიზეზების შესწავლის თვალსაზრისითაც საინტერესო დასკვნების გაკეთება შეიძლება. თუმცა, ამ საკითხზე მსჯელობა დამოუკიდებელი კვლევის ობიექტად მიგვაჩნია.

ჩამოყალიბებული თეორია, ჩვენი აზრით, ქართველთა პირველსაცხოვრისის გეოგრაფიული ლოკალიზაციის საკითხისათვის მნიშვნელოვან ყველა საკვანძო საკითხს ითვალისწინებს. ამ კუთხით შემდგომმა კვლევებმა კი, შესაძლოა, უფრო საინტერესო დასკვნებამდეც მიგვიყვანოს.

Nikoloz Silagadze

**TOWARDS THE QUESTION OF THE GEORGIAN
ETHNOGENESIS**

Summary

The article concerns about issues of the localization of the first spread of the Georgian languages. We discuss the interrelation of the Georgian languages with the Indo-European, Ibero-Caucasian and Nostratic languages.

The article provides conclusion that in the epoch of Neolithus and Eneolithus the area of dissemination of the Georgian languages might had been the Northern Mesopotamia and the East of Asia Minor. During the Early Bronze age they (Georgian speaking population) shifted to the direction of the Northern Caucasus, towards the area of Maykop Culture.

The hypothesis which is stated in our article is generalization on the basis of the most important linguistics and archaeological issues.